

ПОРЕДИЦАТА „ЛИТЕРАТУРНО-КРИТИЧЕСКИ ОЧЕРК“ 1982—1984 г. („Нешо Бончев“ от Иван Сестримски, С., БП, 1982; „Матвей Вълв“ от Христо Карастоянов, С., БП, 1982; „Михаил Арнаудов“ от Кръстьо Генев, С., БП, 1983; „Георги Бакалов“ от Константин Еленков, С., БП, 1983; „Рачо Стоянов“ от Николай Димков, С., БП, 1984)

Поредната „Литературно-критически очерк“ на издателство „Български писател“ има своя траен облик — бялата обложка с лика на избрания български писател, с неговото име и с името на автора на очерка, с неизбежните четири страници с илюстрации по средата на томчето. И не заради това има и свое присъствие в литературния живот. Не ни е известен издателският принцип на подбор, но независимо от „тайнствеността“ всяка година двама от сериозните творци в нашата литература намират интерпретаторите си в този труден жанр — литературно-критическия очерк. Труден може би и поради своята неопределеност, поради хем стесняващите, хем неустановените му рамки. Какво трябва да очакваме, когато поемаме поредното томче в ръце — тематико-проблемно изследване, психография на твореца, белетризирана биография с елементи на литературен анализ или нещо друго? Ако се излиза от най-груб практицизъм, жанрово-съдържателното пожелание в случая би било — да се обеме цялото творчество на представения писател, като се обобщат известните оценки за характера, значимостта и мястото на това творчество в литературния процес. Естественят въпрос „как ще стане това“ съдържа десетки конкретни възражения срещу материализирането на пожеланието — от обема на творчеството (за някои автори определените страници няма да стигнат и за анотации на произведенията им) до отсъстващата досегашна оценка на критика и най-вече на литературния историк. Всичко това определя сякаш друг път — изследваният автор да „подскаже“ на изследователя начина на представянето си. Така е и станало в поредицата през последните две-три години. Изпреварвайки анализа, ще кажем, че всичките очерци имат своите достойнства, та когато стане дума за някои несъвършенства, тя — думата — е доброжелателна и в името на тези достойнства.

Успехът на авторите на очерците започва още от селективния подход към сътвореното

и преживяното от писателите, осъществен в различна степен спрямо цялостния обем, но почти винаги сполучливо за изследването. Единствен Иван Сестримски е бил пощаден от тази, все пак и малко неприятна критическа „операция“, заради малкото по количество Нешо Бончево литературно наследство и краткото му битие. Почти в сходни ситуации Кръстьо Генев и Константин Еленков — в океана от статии, книги, преводи, а и от интересни биографични подробности на „техните“ Михаил Арнаудов и Георги Бакалов — са взели различни, даже противоположни решения. Кр. Генев е вкарал биографията в няколко странички, нещо повече, приел е, че създаденото от М. Арнаудов е единствената му и истинска биография, и се е постарал да обхване в цялост книжовното му наследство. Едва ли само добросъвестността движи Кр. Генев в избора му, ала и най-вече това, че респектиращият ръст на учения М. Арнаудов се откроява не само с постиженията, но и с впечатляващия обем на научните занимания и продукция. К. Еленков пък е извлякъл от цялата многостранна творческа личност Бакалов само критика. Ето какви теми той според собственото му признание съзнателно е изоставил: „Бакалов — редактор; Бакалов — мисленат и закрилик на литературните творци; Бакалов — изследвачът на Възраждането; Бакаловите преводи и речници; Бакалов и руската литература; Бакалов и СССР“, които — всяка една от тях — „са тема за отделно изследване, за отделна книга“. Обяснимо е спокоилото К. Еленков току преди завършването на книгата „чувство за незавършеност и още повече — за необхватност“. Но и неговият избор е логично следствие от нещо — за Г. Бакалов има вече книги, които не трябва да бъдат повтаряни; Бакаловият критически лик се нуждае от реставрация, за да се премахнат наслоилите се от предишните литературни поколения пресиления представи за „догматика“ и „смешния отрицател“. Това е станало всъщност и една от задачите на К. Еленков.

Христо Карастоянов и Николай Димков са приели друг, по съвпадение общ принцип. В книгите си за Матвей Вълв и Рачо Стоянов те се вглеждат само в стойностното от тяхното творчество и биография. Шо се отнася до биографиите, то ограниченията в избора са и принудителни — немалка част от живота

на двамата писатели е труднодостъпна за изследователя, а някъде се е намесила и автоцензурата. Например защо само се констатира отдръпването на Рачо Стоянов от социалистическия идеал, а не се прави опит за проникване в причините. Защо не е потърсена психологическата драма на гравитацията на някогашния пролетарски автор Матвей Босняка към другия писателски стан, след като сполучливо е уловен стремежът за завръщане и изкупление? Знае се отговорът — съображенията на поредицата са срещу навлизането в деликатни личностни територии — да припомним, че очерците имат популярен характер. Но толкова ли е трудно да се назоват и анализират проблемите, та макар и „популярно“?

Подходът на двамата автори — стойностният подбор — сродява избора им с оценката. Впрочем оценъчният момент във всички без изключение книги е втората от силните страни на очерците. Тук става дума не за поставянето на писателя на определено място с определена табелка — чест прави на авторите, че са избягнали наивно-възторжената класификация, — а за определянето на трайното, непреходното в творчеството, за ясното, безпогрешно назоваване на образите. И това се прави не по скалата добро, по-добро, най-добро, а и с посочване на несполуките; става не само с оценка, а и с аналитично проникновение в творбата и в литературно-историческата ѝ стойност. Ив. Сестримски например не е пощадил Нешо Бончев — първия ни критик, един от митовите на нашата критическа мисъл. Прекланяйки се пред неговия критически, преводачески и публицистичен дар, поставяйки го сред най-първите възрожденци, Сестримски оценява далеч по-високо силата на критичността на перото пред неговата конструктивност. Не му спестява и други критически слабости и крайности — неразбирането, че и фолклорът може да е вратата към голямата литература; идеите за обогатяване на родната литература само посредством влиянието на чуждите литератури; намяра критичизма на Нешо Бончев в много случаи за неоправдано яростен.

Нескриваният пиетет на някогашния студент Кр. Генов пред професора не възпира критичния му тон дори пред най-значителния замисъл на М. Арнаудов — поредицата книги или цикличната научно изследователска епопея на незабравимите духовни водачи на Възраждането. Признавайки всестранността на изследването — културно-историческо, личностно-психологическо и литературно-аналитично, — авторът не скрива подминаването на „естетико-типологическия аспект на анализа и историко-литературна пресценка“, както и това, че анализите се движат „главно във фактологично историческа посока“. В същото време Кр. Генов високо оценява „Студии върху българските обреди и легенди“ и „Български народни празници“ и определя (справедливо, разбира се) М. Арнаудов като

„най-крупен представител на етнографско-фолклористичната наука у нас“. Най-възторжения си отзив за научното дело на своя учител Кр. Генов отстоява като че ли в скрита полемика с литературната история, а също не и с литературните ни нрави. Наистина, литературно-теоретичната дейност на М. Арнаудов е своеобразен връх в изследователския му път и е неоправдано такива трудове като „Увод в литературната наука“ („Основи на литературната наука“ — в по-късното издание) и особено „Психология на литературното творчество“ (единственото концептуално изследване у нас в тази област с подчертан приносен характер) да са слабо познати на широкия кръг литератори, да са сред книгите, чакащи признание.

Изправен пред наистина труден (в изследователски смисъл) автор, в оценъчните си прояви К. Еленков трябва и да утвърждава (или потвърждава) приетите достижения на Бакаловото перо — Ботев, Смирненски, периода на „Нов път“, руската литература, — и да се сражава за разбиране и съвременна пресценка на някогашните Бакалови отрицания. И успява в повечето случаи да защити изразената с въпрос теза: „Но дали са така страшни „греховете“ на Бакалов? Не преувеличаваме ли наистина прегрешенията му?“ Съдновременно К. Еленков не апологизира Бакаловата критическа личност и много точно намира една централна характеристика: „По-скоро причината е пак в общоизвестната истина, че Бакалов изпява по-добре таланта си на критик в полемиката.“

Също с обективни трудности, макар и от друг порядък, се сблъсква и Н. Димков при оценката на Рачо Стоянов. И той като К. Еленков трябва да защити безспорното (а то засега е „Майстори“), но наред с това, разширявайки познанията ни за писателското дело (почти непечатано и неизвестно някога, неиздавано както трябва и сега), да извоюва за твореца истинската оценка и място не само като автор на „Майстори“. Задача архитрудна, защото едно творчество или отделни творби, невлезли в „литературния оборот“ в годините на създаването си, т. е. на първата, може би, най-силна актуалност, много трудно могат по-късно да се върнат там, дето е трябвало да са. Това става или с гениални творения, или при книгоиздаване, на което не трябва да се напомня от страниците на литературно-критически очерк за неиздадени произведения. Тъй или иначе, в рижарската поза на Н. Димков има доста обреченост, но дори и да не успее да се наложат в литературната история неговите оценки, важното сега е, че те са направени.

И Хр. Карастоянов издига глас срещу недооценяването на „своя автор“, но все пак Матвей Вълвев е публикувал сътвореното (даже значително повече, отколкото е трябвало, според автора на очерка), бил е оценяван, а и ценен. Но призивите за завръщане към белетриста и за истинско признание не

са примесени с апотеози, та да не се видят и силните, и слабите страни на разказвача, както и добрите, и лошите му книги. Над всичко Хр. Карастоянов поставя „Прах след стада“, „На котва“, „Радост в живота“, „Отсам и отвъд“, както и ранните хумористични изяви на Матей Босяка, и по-сетнешните (в края на 30-те и началото на 40-те години) публицистични опити, където ... той (М. Вълев — к. м.) е в състояние да раздвижи и най-скупната тема“. Всичко това е безспорно, оспоримо ни се струва обяснението за несполучливите произведения. Едва ли бързането, свръхпродуктивността на М. Вълев трябва да се приема за единствена причина.

В една или друга степен с проблемите на определянето на границите на очерите и с оценката авторите са се справили. Интересното, а това вече ги отдалечава един от друг, е как са изградили портретите на представяните творци. И понеже става дума за творци, щё ни се да напомним, че наред с трудната си жанрова задача трима от авторите са имали и допълнителни затруднения, защото пишат за литературни критици и изследователи. И тримата — и Ив. Сестримски, и Кр. Генов, и К. Еленков — са търсили изход от неприятния и заплашващ със суга проблем — критик за критика. И тримата са стигнали до един извод — навлизане в личността, но са осъществили замисъла си по твърде различен начин.

Без да се ръководим от субективни предпочитания към този или ози критически разказ, смятаме, че най-всестранното — и документално, и аналитично — проникване в личността осъществява Ив. Сестримски за Нешо Бончев. Отдавна би трябвало да се кажат няколко добри думи за присъствието на Ив. Сестримски като литературен историк. Може би неговите статии не блестят и не привличат отведнъж, но умението му на съвместен изследовател и коментатор, а и на съставител с пълна сила се проявява в книгите, където въвеждащите му студии сякаш се сливат в единно цяло с творчеството, което представят. В очерка за Нешо Бончев, по същество разширена представителна биографико-литературна студия, той по най-добър начин защитава тези си умения. Критическият разказ на Ив. Сестримски като че ли е лесно постижим — той е хронологичен, единен, ненакъсан от тематични отклонения, обилжен с документалността, редува информацията с анализа. Но зад тази простота и обикновеност се крие добре обмислена композиция и съдържание, чиито опорни пунктове са анализът на произведенията; психографичността — обвързване на зрелите творби на критика с узряването на личността и житейския ѝ път; биографичната цялостност, един от водещите мотиви на която е дружбата с Марин Дринов; усетът за историчност и историческа възстановка; рецензията на Нешо Бончев от съвременниците му. След време други изследователи ще се връ-

щат към първия ни критик и те ще оценят и помощта, и затруднението да се пише след книгата на Ив. Сестримски.

Кр. Генов не само признава необходимостта от познаване на личността, но е превърнал дългогодишното си общуване с М. Арнаудов в една от отправните точки на своя очерк. „Нужно е било... изследвачът да се възползва от благоприятната възможност за надлежно общуване с големия учен, та поне при изясняването на „по-скритите“ въпроси на неговия живот и творческа дейност да се домогне до сравнително най-обективни сведения, автопортризация, преценки от самия учен...“ Цитатът може да подведе, че интересът е насочен към психопортрета на М. Арнаудов, ала близостта, разговорите, наблюденията всъщност разкриват основоположните черти на изследователския лик. Кр. Генов непрестанно очертава линията на демократичните научни възгледи на учения, на неговото приближаване и докосване до историческия материализъм. Освен демократизъм М. Арнаудов е и научна добросъвестност, научна смелост и оригиналност, ерудиция, трудоспособност, недоволство и самовъзискателност — качества не само изброени, но и изобразени в очерка. По този начин личността присъствува в основните глави, за да оформи от триединството фолклорист, литературен историк и литературен теоретик голямото единство М. Арнаудов, който наред с Ив. Шишманов и Б. Пенев бе между тези, „които в нашата епоха включиха нашата литературоведческа мисъл в руслото на прогресивната европейска литература“. Но определянето на координатите на изследователската личност върви редом с една слабост, която ще наречем рецензентска увлеченост. Включването на рецензията не може по правило да се избегне в очерките, но тя не бива да се превръща в самоцел и в самосредство на критическия разказ. Споменахме, че Кр. Генов запознава читателя с „целия М. Арнаудов“, но защо това да става с монотонността на еднотипната рецензия за всяка книга. Изкушенията на запаса от Арнаудови откритения и самопортризация са вкарвали Кр. Генов и в един „композиционен грех“. Всичко в главата „В доверителни беседи“ — отронени зърна от бисерна броеница — е изключително хубаво с изключение на заглавието и мястото ѝ сред другите. Саморазкритията на М. Арнаудов за творчеството, събеседническите оценки за писатели-съвременници и останалото в тази глава допълват представата ни, но не се вписват органично в целия очерк.

Вече обелзахме, че К. Еленков е принуден да поведе полемика за Бакаловото критично наследство. Това той върши не само с оценъчни везни за приемливото и неприемливото в литературните пристратии, но и като анализира личността Бакалов и диалектичката ѝ обвързаност с времето и изповядваните идеи. Т. е. и критическият разказ на К. Еленков, наглед единен, свободен, темати-

чен и неинтересуващ се педантично от биографичните подробности, има своята многослойна структура. На места надделява психографичният интерес — например, утвърждавайки Бакалов като добър изследовател и създател на аксиоми за Ботев, авторът на очерка отвива, че несекващият пиетет към генияния поет е „самоизясняването“ на критика-войн като личност. Рядко, но достатъчно ефектно К. Еленков използва и идейно-естетическия анализ, като най-убедителен е там, където доказва — „Бакалов и Смирненски“ — и естетическите, а не само идейните и публицистичните възможности на Бакаловото перо. В „Бакалов в периода на „Нов път““ създава историческата и духовната картина на времето (1923—1925) и в нея вплита поведенчески и творчески принос на Г. Бакалов. Но там признава: „Но ето че и тук — в премного лирични и риторични отстъпления — се отклонихме от главната задача...“ За необходимостта от риторичните отстъпления стана ясно — полемичният тон, непрестанното преоткриване и доказване на истината за критика Бакалов са съществени черти на критическия разказ на К. Еленков, докато без лиричните отстъпления очеркът би бил възможен. В главата „Парадокси на отрицанието“ К. Еленков си служи с най-фин инструментариум, сред който е методът на литературния историк, на социолога, на психографа и полемиста, на съпоставителния анализатор, даже и успява да ни приобщи към новия си прочит на тези отрицания — най-често нееднозначни, съдържащи и утвърждаване. И при К. Еленков, както при Кр. Генов, има една част — на записаните от него спомени, — която няма място в композицията на книгата, още повече, че тези спомени не прибавят почти нищо ново за Бакалов.

За разлика от другите си колеги Хр. Карастоянов и Н. Димков имат повече предварителни шансове — пишат за писатели с много широк жанров обхват, за автори полупознати, любобитни и труднодостъпни като личности. Те са се възползвали от тези шансове — книгите им са по-честивни. Живо и темпераментно е написал очерка си за Матвей Вълев Хр. Карастоянов, съумял е да раздвижи и най-незначителното сред документа и факта. Но зад стилистичните постижения стои не само белетристичният дар, а още и усет за литературен живот и процес, умение за подбор и анализ на значителния факт и творба. Първата част от очерка е по-скоро биографична, макар че там се разглеждат и ранните изяви на Матвей Вълев в „Българан“, „Маскарад“, „Пламък“, „Звънар“ и в немския прогресивен печат от 20-те години. Освен че има известна самостоятелност, тя подготвя и втората, където преобладава анализът на зрялото белетристично, хумористично и публицистично творчество на писателя. Подготвя я с улавянето на личността зад биографичните прояви и промени. Оттук и анализът на Матвей Вълевата проза минава през

обвързаното на проблематиката с автобиографичността в произведенията. Сполучливо изведенният централен мотив на тази проза — „неосъщественията връзка“ или, другояче казано, отчуждението — е видян като проекция на неспокойния авторов дух. Освен проблемния свят Хр. Карастоянов добре анализира и белетристичния натюрел на Матвей Вълев. А голямата сполука на очерка е — както при Ив. Сестримски — целостта и единството на критическия разказ. При Хр. Карастоянов обаче има и някои „но“: бедност на критическите мотиви или ограничаването на анализа само в няколко проблема; увлечението по изключителността на разглеждания автор, което довежда до литературно-исторически анахронизъм — обявяването на Матвей Вълев за родоначалник на отчуждението в българската литература.

Докато у К. Еленков има най-много полемичен плам, то в очерка на Н. Димков за Рачо Стоянов има най-много изследователски патос. Възшност Н. Димков няма предхождания, с които да полемизира, а както вече отбелязахме, той спори за по-пълно издаване на автора на „Майстори“, а още и за връщане към оригиналните варианти на творбите. Същите причини може би го водят до прекомерното използване на критическия преразказ като основен елемент в очерка. Н. Димков е прекарал ясна, видима черта между биографията и творчеството. „Страниците от една биография“ той разказва увлекателно, а на творчеството на Рачо Стоянов — белетристично и драматургично — гледа преди всичко като на литературно-исторически, социално-културен и естетически факт. Не творческата личност в нейното единство, а, напротив, разчленяването ѝ, обособяването ѝ в „първи стъпки в литературата“, „белетристът“, „драматургът“ интересуват Н. Димков. И в другите части има и анализ, и представяне на отделните творби, и обобщения, и оценки, но като че ли замисълът на този очерк е кулминацията да се достигне при „Драматургът Рачо Стоянов“, и то при неговите „Майстори“. Само за „Майстори“ е отделена повече от една трета от текста на книгата. Това внимание към драмата е обяснимо — тя е връх не само в Рачо Стояновото творчество, но и в българската драматургия изобщо. Кулминацията не се е отдала докрай заради малко необичайното смесване и преливане на няколко критически гледни точки, на няколко вида изследвания и анализи, иначе сами по себе си интересни. Да ги изберем в тяхната последователност, без да споменаваме въвеждащата история на написването и поставянето: съпоставителен текстови анализ на сценичния (и публикуван) вариант с предложения на театъра (преди намерата на първия ѝ режисьор — според Н. Димков) от Рачо Стоянов; стилос анализ; обзор-изследване на сценичния ѝ живот у нас и в чужбина; анализ на генезиса на мотивите ѝ, дирени в народната песен; идейно-художествен анализ

и накрая литературно-исторически — сравнение с други български писатели. Много е все пак, а някои от тях, като текстовия анализ на двата варианта, са твърде специфични, за да влязат в един литературно-критически очерк. И въпреки забележките книгата на Н. Димков не е несполучлива, тя има своето място не само като първо значително изследване за Рачо Стоянов.

Отредените малко страници не позволяват да се навлезе и по-пълно в отделните очерци, а оттам да се изведат и още техни проблеми. Но се налага сякаш да се спомене и за една незабелязана страна от взаимоотношенията автор на очерка — изследван автор — духовното сродство между тях. Ще ни се да върваме, че в разглежданите очерци то съществува — че написаното от Хр. Карастоянов не е само един землячески жест към Матвей Вълв, а е породено от също такова безпкойство на духа; че Кр. Генов не извършва дарствен ритуал към професора си, а се допича до М. Ариаднов със сродните си интереси и подход към българската литература; че близки, възрожденски подтици обвързват Ив. Сестримски с Нешо Бончев. Че това, поне в очерците за писателите, е критическа необходимост, ни напомня успехът на една от книгите на поредицата от предишните години — „Димитър Методиев“ на Наташа Манолова. И тук нямаме предвид преимуществата на съвременника при получаване на всякаква документална и биографична информация. Става дума за покритие между писателя и неговия изследовател, за обща участ, за идейно-духовно сходство, за горене и защита на едни и същи идеи. В известен смисъл освен литературно-критически очерк за Димитър Методиев Наташа Манолова е написала и част от своята духовна автобиография. Там вече освен изследователя се намесва и публицистът, и изповедникът, а и мемоаристът — ето къде се крият предимствата на нейната книга. Разбира се, единствено самонаблюденията на изследователя не решават стойността на очерка, където трябва да присъствува и анализаторът, и ерудитът. Но все пак едно от пожеланията към поредицата е да осъществява споменатото вече духовно сродство между изследователя и писателя.

Написаните бележки нямат за цел да разгледат всички проблеми на поредицата „Литературно-критически очерк“, най-малкото заради незначителния обем разглеждани книги спрямо излезлите заглавия. А това значи, че няма да последват изводи и препоръки както за нейния избор от писателски имена, така и за жанровата ѝ същност. Ще състемим и приготвяния, съвсем непълнен при това, списък от стилови неточности, от смислови и аналитични несъобразности, и то не поради някакви съображения, а защото те са колективен плод — на автор и редактор. Но ще си позволим пожелания към композицион-но-смисловото и научното единство на очер-

ците, зависещо преди всичко от издателските изисквания. Елементи от анкетата и мемоара са добре дошли във всяко изследване, но обособяването на глави или части от тях в очерка нарушава целостта и не отговаря на същността му — дано това не изглежда прекалено догматично. Необходимост за читателя, а и за бъдещия изследовател е да се приложи към очерците научен апарат. В разглежданите книги той или отсъствува, или е твърде разнolik. Без да се счита за препоръчан образец, като пример сред тях може да се вземе очеркът на К. Еленков за Георги Бакалов — кратка биография (в случая е използвана Бакалова автобиография), кратък летопис, кратък библиографски указател (К. Еленков включва списък на най-важните издадени Бакалови творби).

Йордан Каменов

„ПОЕЗИЯ НА ПОДВИГА“ от ХРИСТО ЙОРДАНОВ. София, изд. „Наука и изкуство“ 1984, 347 с.

Личните впечатления за автора сигурно не са най-подходящото начало на една „академична“ рецензия за книгата му. В случая обаче не мога да не ги споделя. Колкото и субективна да е запечатилата се у мен представа, смятам, че тя с нещичко би улеснила възприемателя. Особено ози, който не се интересува само от набрания текст, а иска да проникне отвъд: в по-сложните и по-деликатните сфери на авторските възгледи, предпочитания и идеи, в концепцията му за литературния процес. А без да познаваме — поне бегло — личността Христо Йорданов, това е трудно.

Той е (в най-добрия смисъл) литературен черноработник. С месеци и дори с години трупа информация за интересувашото го явление; търпеливо изравя изпод пепелта на документите, архивите, спомените и старите издания факти, които после систематизира, анализира и съпоставя с новите изследователски достижения. Но това е само началото. Хр. Йорданов умее да общува с литературата и извън читалнята. Сладкодумен и любопитен за всичко, отнасящо се до интелектуалния ни живот в миналото и днес, той знае как да предположи събеседника към саморазкриване. Много получава, защото много и дава. Учудващо бърза е реакцията му спрямо новооткритите имена, събития, дати, спрямо интересната мисъл и идея. Те съвкупно биват вписвани в неразделния от него бележник. И бих отворил една скоба, за да упрекна себе си и по-младото поколение литератори, че позанемарихме добрата традиция на документирания, завещана ни от Ив. Шишманов, М. Ариаднов, Сп. Казанджиев. А Хр. Йорданов записва. Имам чувството, че ако се съберат неговите „скрити“ и „явни“ анкети с писатели и културни дейци, ако към тях